

NOGAY DESTANLARINDA AT MOTİFİ

İhsan KALENDEROĞLU*

ÖZET

Tarihin bilinmeyen dönemlerinden günümüze kadar çok eski bir geçmişe sahip olan Türk milletinin hayatında, destanların büyük önemi vardır. Türk milleti yaşadığı coğrafyanın etkilerini içine alan, atlı göçebe kültürün de izlerini taşıyarak farklı dönemlerde birçok destan oluşturmuştur. Her Türk boyu kendi kültürünün etkisiyle farklı destanlar ortaya çıkarmıştır. Bu Türk boylarından birisi de Nogay Türkleridir. Yüzyıllar geçtikçe şartlara bağlı olarak destanlardaki hedefler, destanların konuları, kahramanları, coğrafi çevreleri de değişmiştir. Destanlardaki olağanüstü olaylar ve kullanılan birçok motif anlatıma canlılık ve heyecan katmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi at motifidir. Atlı göçebe kültür olarak tarif edilen ilk dönemden başlamak üzere at, Türk toplumunun hayatının birçok döneminde yardımcı olmuş ve destanların birçoğunda kahramandan sonra en sık bahsedilen motif olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Destan, Nogay Türkleri, At, Motif,

ABSTRACT

In the history of Turkish nation, which has had its root since the unknown eras of history, legends have great role. Turkish nation has created many legends encom-

---

* G.Ü TÖMER, Türk Dili Okutmanı.

passing the effects of the geography they were in and traces of the nomadic culture. Each Turkish tribe has formed different legends with the effect of their culture, one of these Turkish tribe is the Nogai Turks. As the centuries passed, depending upon the conditions, aims, themes, heroes and geographical environments in the legends changed as well. Supernatural events and motifs used in the legends promoted the narratin in terms of excitement and liveliness. One of the important motifs of these is the horse motif. Horse, described as the indispensable part of nomadic culture, helped Turkish communities for many ages and became the mostly deal-with motif other than the hero.

Key Words: Legend, Nogai Turks, Horse, Motif.

Destanlar toplumların sözlü edebiyatlarında çok önemli bir yere sahip olan, aynı zamanda tarihî zenginlikleriyle de ön plana çıkan türlerdir. Bir başka söyleyişle, toplumların geçmişine ait, hayat şartları, inançları, gelenekleri, günlük hayatta kullandığı eşya vb. birçok değer hakkında bilgi sahibi olmamıza destanlar yardımcı olmaktadır.

Tarihin bilinmeyen dönemlerinden günümüze kadar çok eski bir geçmişe sahip olan Türk milletinin hayatında, destanların büyük önemi vardır. Türk milleti yaşadığı coğrafyanın etkilerini içine alan, atlı göçebe kültürün de izlerini taşıyarak farklı dönemlerde birçok destan oluşturmuştur. Her Türk boyu kendi kültürünün etkisiyle farklı destanlar ortaya çıkarmıştır. Yüzyıllar geçtikçe şartlara bağlı olarak destanların konuları, kahramanları, coğrafi çevreleri ve hedefleri değişmiştir. Destanlardaki olağanüstü olaylar ve kullanılan birçok motif anlatıma canlılık ve heyecan katmıştır. Destanlarda kullanılan bu motiflerin en önemlilerinden birisi at motifidir. Atlı göçebe kültür olarak tarif edilen ilk dönemden itibaren at, Türk toplumunun hayatının birçok döneminde yardımcı olmuş ve destanların birçoğunda kahramandan sonra en sık rastladığımız motif olmuştur. Atın Türk kültür hayatındaki önemini Prof. Dr. Şükrü Elçin; “Türk kültür ve medeniyetinin muhtelif devirlerinde bütün canlılığı ile yaşadığını gördüğümüz atın, halk muhayyilesinde birtakım efsaneler doğurması gayet tabiidir.” (ELÇİN 1977: 47) “Türk muhayyilesinde at, konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezip haber vermesi, sadakati, sevgisi, tenkit kabiliyeti, şefkat ve vefası ile beşeri vasıflar kazanmıştır.” (ELÇİN 1982: 107) şeklinde açıklamıştır.

At motifi, çeşitli Türk boylarına ait birçok destanda temel motiflerin başında yer almaktadır. Özellikle Köroğlu ve Manas gibi, daireleşme özellikleri göstererek birçok versiyonu icra edilen destanlarda at, destan kahramanı ile aynı kaderi paylaşmakta, dünyaya gelişleri, ad almaları, ölümleri hep aynı zaman diliminde olmaktadır.

Destanlarında at motifinin zengin olarak görüldüğü birçok Türk boyu vardır. Bu boylardan birisi de Kıpçak grubuna mensup olan Nogay Türkleridir. Nogay Türklerinin tarihin çeşitli dönemlerinde verdikleri bağımsızlık mücadelelerinden esinlenerek ortaya çıkan birçok kahramanlık destanı vardır. Bu destanlarda genellikle kahramanla birlikte atının özellikleri de tasvir edilmektedir. Sadece kahramanlık destanlarında değil, bazı aşk konulu destanlarda da atın fizikî özelliklerine ve kabiliyetlerine ait tasvirleri görülmektedir.

Nogay Türklerine ait en önemli kahramanlık destanlarının başında **Edige Destanı** gelmektedir. Edige Destanı'nda genel olarak, XIV. asrın sonu ile XV. asrın başında Nogay Ordası'nda yapılmış olan bağımsızlık savaşları ve iç mücadeleleri anlatılmaktadır. O dönemdeki olaylar halkın muhayyilesinde canlanarak, sözlü gelenekte yüzyıllarca yaşamış ve ilk defa 1915 yılı başlarında Canibekov tarafından halk ağzından derlenerek yazılı hâle getirilmeye başlanmıştır.

Destan kahramanı Edige (Edigü), Mangıt kabilesine mensup bir bey olarak Cuci ulusunda söz sahibi olmuş, özellikle Nogay Han'dan sonra dağılan Nogay ulusunun tekrar ayağa kalkmasında önemli katkıları olmuştur. 1391 yılından itibaren İdil ve Yayık nehirleri arasındaki bozkırda yaşayan Mangıtlar üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bütün bunların yanı sıra Edige Bey, bir kısım tarihçilere göre Nogay ulusunun kurucusu olarak da kabul edilmektedir.

Bu tarihî gerçeklere bağlı olarak 1991 yılında hem Nogay Ordası'nın kuruluşunun hem de Edige Destanı'nın 600. yılı münasebetiyle Mahaçkala'da Aşim Sikaliyev tarafından **“Nogaydın Kırk Bâtiri, ‘Edige’ ”** adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu çalışmada, başta **“Edige”** olmak üzere, **“Mamay, Âdil Soltan, Şora Bâtir, Aysıldın Ulu Amet Bâtir ve Karaydar man Kızıl Gül”** destanlarında yer alan at motifleri çeşitli yönleriyle incelenecektir.

Edige Destanında ata ait özellikleri dikkate alındığında at, ilk olarak karşımıza, *“Han üyken argımak at pan, barayatkanda, mını kırk iyt, eki bölünip, yırmasar bolıp, hannın oñ yağınnan da sermep, attan yolıkıp tüsirip, talayak boladılar eken.”* (s. 18) *Han büyük argımak at ile vardığı sırada onu kırk it, iki gruba bölünüp, yirmişerli grup olup, sağ ve sol yanından yakalayıp, atla karşı karşıya gelip, düşürüp dalayacak olmuşlar.*

şeklinde. Bu bölümde Han'ın argımak atına bindiğini görülmektedir. Argımak efsanevi cins at, atın en iyi cinsi, soylu at olarak tanımlanan bir at çeşididir.

Destanın bir başka bölümünde ise,
Är mezigilde azbarına karasañ *Her eğlencede avlusuna bakarsan*
Miñ argımak baylagan, *Bin argımak bağlayan*
Han Yanıbek han bolgan *Han Yanıbek olmuştur*
Kara argımak katırsam *Kara argımağı dondursam*
Attı kaydan miñyersin (s.46) *Ata nereden binersin*
şeklinde geçmektedir.

Nogay Türklerine ait diğer bir kahramanlık destanı olan *Mamay Destanında* ise argımak atı ve bu ata ait özellikler şu şekildedir:

Al, solay etip bu künnen bu yağına Oraktıñ yaşavı yahşı bolıp başladı. Et kerekse, koy soyadı. Argımak minedi. Süyte süyte yaşaydı.(s.58) Öyle edip, bugünden itibaren Orak'ın hayatı düzelmeye başladı. Et yemek isterse, koyun keser. Argımak atına biner. Güzel güzel yaşardı.

Bu Kırımğa yav kelse, *Bu Kırım'a düşman gelse*
Kisinesip argımak *Kişneşip argımaklar*
Äruv atlar teñ kelse (s.79) *İyi atlar denk gelse*
Kuralay başlı, kuv töslü *Kartal başlı, zayıf göğüslü*
Kulan etli, bil tislü, *Kulan etli, fildişli*
Bil savırlı argımak (s.94) *Fil kalçalı argımak*

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere argımak atı çok eskiden beri özellikle hanların bindiği, üstün özelliklere sahip cins atlardır.

Argımak atına ait özellikler, Türk boylarına ait bazı destanlarda da görülmektedir.

Doğu Türkistan sahası Uygur Türkleri'ne ait olan Abdurrahman Han Destanında (ÖZKAN 1984: 119) argımak atı ile ilgili şu tespitleri görmekteyiz:

Argımaklar atlandı *Soylu atlar şahlandı*
Çerik beli katlandı *Düşmanın beli ikiye katlandı*
Birinçi ret eliştä *Birinci taaruzda*
Seksen çerik patlandı *Seksen asker öldü*

Altay Türklerine ait “*Maaday Kara Destanında*da argımak atı:

Argımak adın mine sogup....223/6730 **Soylu atına binip...**

şeklinde geçmektedir.” (ÖZGÜR 2001: 683-696)

Edige Destanında at ve atlara ait özelliklerin yer aldığı diğer bölümleri ise şu şekilde sıralayabiliriz :

Üyken töbe basında *Yüksek tepe başında*
Üyken torı at astında (s.24) *İri doru at altında,*

mısralarında geçen doru at da hanların bindiği iyi cins atlardandır. Destanın diğer bir bölümünde ise doru at ile ilgili şu mısralar dikkati çekmektedir:

Arısına altı kara at yektirip *Arabasını altı kara atla çektirip*
Yetegine yeti torı at yektirip (s.26) *Rehberini yedi doru at ile çektirip*
Ayrılıktıñ aldınnan *Ayrılığın öncesinden*
Ak şal at pan tarttırıp (s.26) *Beyaz at ile çektirip*

Bu mısralarda da destan kahramanının atına ait özellikleri görülmektedir. Edige ile Yan Bay arasında geçen konuşmada ise at ve ata ait birtakım eşyalar destanda şöyle tasvir edilmektedir:

Yamşısı yayma altın, *Kamçısı güzel altın,*
Yabginganı bəri altın, (s.33) *Örtüsünün hepsi altın,*
Tebingisi tilme altın, *Tebingisi* dilme altın,*
Tebingeni bəri altın, *Tebingenin hepsi altın,*
İyeriniñ kası altın, *Eyerinin kaşı altın,*
Yuveniniñ başı altın, *Dizgininin başı altın,*
Kulağın bizdey kadagan, *Kulağı biz gibi delinen,*
Kekelin kızday taragan, *Saçı kız gibi taranan,*
Yurgende ızın sanagan, *Yürüdüğünde izi sayılan,*
Asılı artık araptan, *Soyu, üstün araptan*
Han iyeñ, *Han sahibin*
At beredi- minsene (s.34) *At veriyor binsene*

Edige destanının bir başka bölümünde Edige, Şatemir Han ile olan mücadelesinde kazancı (aşçı) kimliğine bürünerek, Men kazanşımın. Mine seniñ askerine bir biyedi özüm soyup, özüm asıllap, özüm as äzir atıp bolaman. (s.39)

“Ben aşçıyım. Senin askerine bir kısrığı kendim kesip, hazır edeceğim.”
der. Bu bölüme kadar atın birçok özelliğini görme fırsatımız oldu. Ancak burada atın, özellikle kısrığın (dişi at) kesilerek, yendiğini de görmekteyiz.

Eski Türk Destanlarından biri olan Oğuz Kağan Destanı'ndan da Türklerin kurmuş oldukları medeniyet ve kültürü; atın buradaki rolünü kavramak hiç de güç değildir. “*At, Türk hayatının eski dönemlerinde sadece binek hayvanı olarak değil; savaş aracı, yiyecek, içecek ve yiyecek kaynağı idi. Atın birçok uzvundan beslenme ve giyinme ihtiyacını karşılamak suretiyle attan yararlanılıyordu*”. (ÇINAR 1993: 1)

Destanın sonunda ise Edige'nin ak şal (beyazımsı) ata binerek gitmesi,

Son mınan yıyınıp, Edige bir ak şal attı yegip, bir bügedek te alıp ketip baradı. (s. 47)

Sonunda toplanıp, Edige bir ak şal (beyazımsı/akçıl) atı çekip bir kavis çizerek gitti.

cümlelerinden anlaşılmaktadır.

Nogay kahramanlık destanları içinde at motifi yönünden zenginliği ile dikkati çeken destanlardan birisi de **Mamay Destanı**dır. Mamay Destanında genel olarak, destan kahramanı Mamay'ın, babası Musa Bey'in ölümünden sonra onun yerine geçmesi ve yeğenini öldüren Kırım Han'ı ile olan oç alma mücadelesi anlatılmaktadır.

Mamay, Nogay Hanlığının başına geçtikten sonra, ilk iş olarak küçük kardeşi Orak ile ilgilenmeye başlar. Babasının yakın arkadaşı Asan Hafız'a da danışarak onu, iyi bir şekilde yetişmesi amacıyla bir zengin yanına at bakması için verirler:

Dunıyada Oraktı bavlıyalmayman men. Soga maslagatlasayık bolıp kelgen men.

-Olla, Oraktı bavlamaga kerek!- deydi Asan.

-Åşe, bizim macada bir bay bar. Onıñ yilkısı da köp. Oraktı äketip sol bayga yilkı baktırmaga bersek, kalay köresiz, atalığım!-dedi Mamay,- sonda Orak atka-zatka da üyrenir edi.(s.53)

Asla, diñnyada Orak'ı terbiye edemem. Onun için sana fikir danışmaya geldim.

-Doğru, Orak'ı terbiye etmek gerekir! dedi Asan.

- O zaman, bizim yakınımızda bir zengin var. Onun at sürüsü de çok. Orak'ı götüriüp, o zengine at baktırmaya versek nasıl bulursunuz, atalığım dedi Mamay,- orada Orak atları falan öğrenirdi.

Destanın sonraki bölümlerinde Orak zengin yanına at sürülerine bakmak üzere verilir. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra bir gün Mamay Asan

Hafız'a şöyle söyler:

Al endigi! -dedi Mamay, -Orakka bir at karav kerek edi.

-Ey sol baydıñ yılmısınñ içinde yokpa eken? - dedi Asan,- yur bir karap şıgayık.

-Al endigi!- dedi Mamay,- Orakka bir at karav kerek edi. (s.58)

Mamay: Şimdi Orak'a bir at bakmak lâzım der.

E!, o zenginın atlarının içinde yok mudur? dedi Asan, yürü bakmaya gidelim.

Mamay ve Asan Hafız zenginın atlarına bakarlar, ancak buradaki hiçbir at Asan Hafız'ın hoşuna gitmez.

Orak için at baktıkları bölüm, destanda şu şekilde devam etmektedir:

Asandan teren akıllı, oyılı, sınışı usta, sözge yeta ol zamanda bolmagan Nogay arasında.

Kettiler. Apreli aydıñ bas künleri edi deydi. Bir ärüv kök te şıgıp, yılmı da otlap turı. Mamay attan tüşip, Oraktıñ yanına barıp habarlap oltırdı, atalığı Asan- abız yılmıdıñ içinde kıldırdı. Bir de aylandı yılmıdı, eki de aylandı. Bir şal biyediñ kasına barıp toktaydı atalığı, soñ aydan ketedi. Üş dört kere de aylanadı. Aylangan sayın şal biyediñ kasına kelgende, toktap karaydı. Kaytıp barıp, Mamay man Oraktıñ yanına atalık ta tüsti.

-Olla, munda Orak'ka yaraganday ayvan yok-dedi Asan-abız, tek munda bir şal biye bar. Şol bir yahşı tukımnan. Buringı tulpar tukımnan bolgan biye. Kart biye. Balañkaş koltıkta, teñizdiñ yagasında kırk yılmı bar. Sol kırk yılmıda bir sarı aygır bar dedi. Bu biye kaşagan künde sol sarı aygırğa äketip torıktırsa, sonnan tuvgan kulın Orak'ka bir zat bolır. Sol şal biye kaşsa, bir uzın arkan kancıgaga baylap yur, kalay şal biye kaşayak bolganday, yılmıdı tasla da, şal biyedi ıslap yetekke Sal da, balañkaş koltıkta, teñizdiñ yagasında kırk yılmı turatagan. Ädemdi körse, kaşıp keter olar. Sen sol yerge eltep arkanla. Sonıñ kün tuvar betinde bir üyken töbe bar. Töbediñ tübinde şukur bar. Sol yerde atıñdı yiberip, töbediñ basında yat ta tur. Yılmı suvdan şıgar. Sarı aygır şabar şal biyege. Torıkkannan soñ biyedi eltep, yılmığa kosarsıñ. Tağı kaşsa, tağı da eltersiñ.

-Ärüv! -dedi Orak.

Apreli ayıñ on yetisi degen kün biye kaştı.

Orak biyedi alıp ketip, bayagı aygırğa torıktırıp, äkelip yılmığa yiberip koydı.

Bular may ayınının ızında, art künlerinde keldiler.

Kelip soradı:

-Nettiñ. Biye kaştıma?

-Kaştı.

-Olay bolsa yahşı! –dedi atalığı Asan– abız, -sonnan tuvğan kulın saga minmege at bolar. (s.58-59)

Asandan daha akıllı, düşünceli, Nogay arasında sınşı^{2*} ustası, olmazdı. Gittiler. Nisan ayının ilk günleri idi. İyi bir havada çıkıp atlar da otluyorlar. Mamay attan inip, Orak'ın yanına gidip, sohbet etti. Asan Hafız atların içinde gezdi. At sürüsünün etrafında dolaştı. Yaşlı bir dişi atın yanına gidip durur, atalığı onu sürerek getirdi. Üç dört kere de dolaştı. Dolaştığı sürece yaşlı kısarak dişi atın yanına gelerek, durup baktı. (T245)

Dönüp, Mamay ile Orak'ın yanına babalık da geldi.

-Vallahi, burada Orak'a yarayacak bir hayvan yok –dedi.

Asan Hafız, yalnız burada boz renkli bir kısarak var. O iyi bir tohumdan. Eski Argımak tohumundan olan kısarak. Yaşlı kısarak. Balañkaş vadisinde denizin yakasında kırk at var. O kırk atın içinde bir sarı aygır var dedi. Bu kısarak çiftleşeceği zaman o sarı aygırla çiftleşirse, ondan doğan tay Orak'a iyi bir at olur. O yaşlı kısarak kaçarsa, bir uzun ipi atın eyerine bağlayarak koş, yaşlı kısarak kaçacak olursa, atı bırak da, yaşlı kısrağı böğründen sürükleyerek Balañkaş vadisinde, denizin yakasında kırk at durmakta. İnsanı görse kaçıp gider onlar. Sen oraya gizlice, dikkatlice bağla. Onun doğu tarafında büyük bir tepe var. Tepenin dibinde çukur var. Oraya atını gönderip, tepenin başında yat ve bekle. At sudan çıkar. Sarı aygır koşar yaşlı kısrağa doğru. Çiftleştikten sonra kısrağı getirip, atların içine koyarsın. Tekrar kaçarsa yine getirirsin.

- Tamam”- dedi Orak.

Nisan ayının on yedinci günü kısarak çiftleşme belirtisi gösterdi.

Orak kısrağı alıp götürerek, o aygırla çiftleştirip, getirerek atların içine koydu.

Bunlar Mayıs ayının içinde, son günlerinde geldiler.

Gelip sordular!

-Ne yaptın? Kısarak çiftleşti mi?

² * Sınşı: Tenkitçi, çok kınayan kimse, bir kimse hakkında yanılmayan, tenkitçi gözlerle bakan kimse.

-Çiftleşti.

-Öyle oldu ise iyi dedi babalık Asan Hafız, ondan doğan tay sana, binmek için at olur.

Böylece oradan gittiler.

Mamay Destanının bu bölümünde karşımıza çıkan çok önemli motifler vardır. Bunların içerisinde en önemlisi, sudan çıkan bir sarı aygırın kısarak ile çiftleşmesinden doğacak atın Orak'ın binmesi için düşünülen iyi cins at olmasıdır. Bu motif, özellikle Köroğlu Destanı'nın pek çok rivayetinde görülmektedir.

“Köroğlu'nun atı, sudan çıkan bir aygırın, at sürüsü içerisinde bir kısrağa aşmasından doğmuştur. Paris rivayetinde bu, Amuderya'dan çıkan bir aygır diye tasrih edilmektedir.” (BORATAV 1984: 65)

“Köroğlu Destanı'nın Doğu rivayetlerinin kuruluşundaki ana vak'ada atla ilgili kısımlar önemli yer tutar. Hümkâr, Göroğlu'nun dedesi Cıgalı Beğ'in gözlerine Derya-yı Şor boyundaki yülkadan atası su kulunu olan arık bir tay getirmesi sebebiyle mil çektirir. Türkmen rivayetindeki bu su kulunu ergin hâle gelince yine bir su aygırı ile çiftleştirilir ve Göroğlu'nun meşhur kır atı doğar.” (ÖZKAN 1997: 223-233)

“Köroğlu destanının Hazar ötesi Türk boylarından derlenen rivayetlerinde kahraman mezarda doğar. Kahramanın atı ise sudan çıkan arık bir taydır.” (ÖZKAN 1997: 15) Buradaki farklılık sudan çıkan arık tayın kahramanın atı olmasıdır. *“Buna bağlı olarak Köroğlu'nun Tobol rivayetinde de kır at sudan çıkan bir atın tayıdır. Ancak bu atlara Tobol ve çevresinde tulbar denmektedir ki bu isim de Türk destanlarında efsanevî, necip atlara verilen isimdir.”* (BORATAV 1984: 66)

“Denizden çıkan bir ata Dede Korkut'ta da rastlanmaktadır. Bay Böre'nin oğluna bezirgânlar bir deniz kulunu boz aygır satın alırlar. Bu deniz kulunu boz aygır Köroğlu'nun atının özelliklerini taşımaktadır.” (BORATAV 1984: 66)

Altın Arığ Destanı'nda ise, *“Altın Arığ Kirim Tepede kutsal Ak Kayanın içinde Picen Arığ'ın babası Altın Sayzan'ca hareketsiz cisimden başı koparıldıktan sonra, cansız bir beden şeklinde dururken Huu İney tarafında bengi suyun, kendisi ve atı Ak Boz'a sürülmesiyle birlikte canlanır ve dünyaya gelir.”* (ÖZKAN 1997: 15)

Başkurt Türklerinin kahramanlık destanları arasında yer alan Ural Batır Destanı'nda, *“Ural Batır'ın atı da Köroğlu'nun atı ile benzer özellikler göstermektedir. Yine Ural Batır Destanı'nın devamı olan Akbuzaat Destanı'nda*

yer alan at, aynı özellikleri sergilemektedir.” (ERGÜN-İBRAHİMOV 2000: 30) Burada en önemli motif, aynı Köroğlu ve Mamay Destanlarında olduğu gibi atın sudan çıkmasıdır.

Mamay Destanı’nda kısır çiftleşme belirtisi gösterdikten sonra, zamanı gelince yavrusunu doğurur. Orak, yavru tayı alarak yürütmeye çalışır. On-on beş gün sonra Asan Hafız ve Mamay tekrar Orak’ın yanına gelirler. Atın doğduğunu görürler ve Asan Hafız Orak’a binmek için iyi bir argı yapmak olur der. Sarı erkek taya “Sarazban” adını verir. Aradan bir yıl geçtikten sonra Mamay, Asan Hafız’a danışarak, Orak’ı kendisine yardım etmesi için tekrar yanına almaya karar verir. Bu arada Orak, on bir yaşını bitirip on iki yaşına girmektedir. Tay da bir yaşını bitirip iki yaşına girmektedir.

Zengin ihtiyar, Orak’a atlarına bakma karşılığında iyi bir rahvan at verir. Orak Sarazban’ı da yanına alarak Mamay ve Asan Hafız ile zengininin yanından ayrılır. Mamay Orak’ı ve tayını da iyi yetiştirmeleri için Asan Hafız’ın yanına verir. Orak, Asan Hafız’ın dediği her şeyi yapar. Her gün ata yem verir ve onu gezdirmeye çıkarır. En az iki üç defa biner. Küçük küçük çukurlar kazarak, atına zıplamayı öğretir.

Bütün bunların yanı sıra Orak da ata atlamayı, koşarak binmeyi, zıplamayı, inmeyi, at ile koşarken yerden para almayı ve çeşitli oyunları öğrenir. Orak on dört yaşına girer. Atı da dört yaşına girer. At büyüdükçe açılan çukurlar daha da genişletilmektedir. Böylelikle hem Orak hem de at sıkı bir eğitimden geçmiş olur.

Genel olarak baktığımızda Orak’ın atı Sarazban’ın doğumu, Köroğlu ve bazı Altay, Hakas kahramanlık destanlarındaki ile benzerlik gösterse de atın yetiştirilmesinde ve terbiye edilmesinde birtakım farklılıklar vardır. En önemli fark da Mamay Destanı’nda at ahırda karanlık bir ortamda yetiştirilmemiştir. Ancak Altay ve Hakas destanlarında olduğu gibi Köroğlu Destanı’nda da atın yetişmesi ve efsanevî özellikler kazanması karanlık bir ortamda gerçekleşir.

“Köroğlu Destanı’nın Azerbaycan ve Anadolu rivayetlerinde Köroğlu’nun atı olan kır atın olağanüstü özellikler kazanması için karanlık ahırda beslenmesi ve terbiyesi yer almaktadır. Türkmenistan rivayetlerinde de kır at yeraltında kırkardan seksen gün beslenir ve efsanevî kahramanın meşhur kır atı hâline gelir.” (ÖZKAN 1997: 223)

Mamay Destanında her kahramanın iyi cins atları vardır. Destanda geçen:

Bozaktıñ aldı boz kamıs,

Bozak’ın öñü boz kamıs

Yamgurşıdıñ ulı Deli Ağıs

Yamgurşı’nın oğlu Deli Ağıs

Anda bılay aytıp tolaydı: *Orada şöyle şarkı söyler:*
Künde mingen atımdı. *Her gün bindiğim atımı*
Künde arkanlap tögermen. *Her gün iple bağlarım*
Musa-biydin kalgan köp yaman *Musa beyden kalan çok kötülere,*
Kuvıp yolga aydarman. *Çabucak yola getiririm*
Kara torım savında *Kara dorum sağ olduğunda*
Birevdiñ köpligine yalınman (s.66) *Birisinin zenginliğini kıskanmam*

mırsalarda, Ağıs kendine en yakın dost ve yardımcı olarak kara doru atını göstermektedir.

Kırım Hanı'nın astırdığı Nogay Mirzalarının yeğeni olan Bekmırza'nın asılmadan önce dayılarına haber verilmesini istediği bölümde ise Er Yantemir ağanın Arabistan argımağına bindiği görülmektedir.

Mamay Destanı'nda birbirinden farklı pek çok cins at ismi de yer almaktadır. Bunlardan birisi "ger" attır. Ger at, sırtında benekleri olan, destanda Mamay'a ait cins atlardan biri olarak geçmektedir. Kırım Han'ı Bâtir Han'ın bindiği atın ismi ise atagerdir. Atager atları da genellikle hanların bindiği güçlü atlardır. Diğer Kırım Han'ı Bâtir Gerey'in bindiği at cinsi ise sarı kölikdir. Burada Kırım Han'ı ile adeta alay edilir. Çünkü, kölik iş hayvanı olarak kullanılan bir at cinsidir. Oysa bütün destanlarda hanların ve yardımcılarının bindiği atlar hep cins atlar olmuştur. Bâtir Gerey aynı zamanda, öldürmek için kendisini kovalayan Orak'tan kurtulmak için:

Astımdağı sarı kölik yubadı, *Altımdaki sarı kölik yoruldu*
Arabistan argımağın, *Arabistan argımağın,*
Kaydan tapıp mineyim? (s.87) *Nerden bulup bineyim.*

diyerek bir bakıma acizliğini ve çaresizliğini dile getirmiştir.

Mamay, Kırım Hanları ile yaptığı mücadeleden döndükten sonra uzun yıllar Nogay halkına hizmet eder. Aradan yıllar geçtikten sonra hastalanır ve tıpkı babasının kendilerine vasiyet ettiği gibi Mamay da başta Orak olmak üzere kardeşlerine vasiyetini söylerken, birbirinden farklı renk ve cinse sahip at isimlerini de sayar. Bu isimlerin başında ker-torı (boz at), ak tabanlı at, kara at, ker şubar ve sarı at gelmektedir. Adlarını saydığımız bu atların hepsi de Nogay Han'ı Mamay'a aittir.

Eski Türk inanışlarında görülen ölen kişinin atıyla birlikte gömülmesi geleneği Nogay Türklerine ait incelemiş olduğumuz bazı destanlarda yer

almamaktadır. Mamay Destanı da böyle bir destandır. Yalnızca “Nogaylara ait hamaset türkülerinde kahramanlar atlarının kendilerine gelmesini temenni ederler.” (İNAN 1998: 264) Nogay Türklerinde, matem merasimine her kabile ayrı ayrı katılır. Katılırken yanlarında birer at da getirirler. “Altınordu hanlarından Mamay’ın defin merasiminde, On San Nogay ve Yedi San Nogay kabileleri iştirak etmiş ve bunların her biri birer at getirmiştir.” (İNAN 1998: 265)

Ancak bazı Türk boylarında özellikle Altaylarda bu durumun tam tersi görülmektedir. “Ölen kişinin atıyla birlikte gömülmesi geleneğini Altay Türkleri son yıllara kadar devam ettirmiştir. Son olarak 1940’da Ongüday ilçesinde ölen bir erkekle atı da beraber gömülmüştür. Altay Türkleri için yüzyıllar boyu değerini kaybetmeyen at, Altay Türk sözlü edebiyatında;

Tüşte bolzo kanadım   Gecede kanadım
Tünde bolzo nökörim.   Gündüzde ise arkadaşım.”
(DİLEK 1998: 332-333)

şeklinde geçer.

Nogaylarda olduğu gibi, Altay Türklerinde de her atın cins ve renk bakımından ismi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Katlar at (kara yağız at), kara katlar at (koyu renkli kara yağız at), kara küren at (koyu kestane renkli at), kara kilin at (kara parlak tüylü at), kara çogır at (kara benekli at), ceren at (al renkli at), ceren çogır at (al benekli at), ceskincek at (ürkek at), cajıg at (terleyen, çabuk yorulan at), celişkir at (iyi koşan at), cügürük at (süratli at) şeklindedir.(DİLEK 1998: 332)

Manas Destanında ise, “Ak Kula, Sarı Ala, Kara Beden, Kök Teke, Kocong Bos, Küröngçö, Koyon Bos, Kök Ala, Kök Borçık, Ak Borçık, Kara Döböl, Ak Purçuk, Kara Aygır, Ak Bangkal, Küröng” gibi at isimleri, atların donlarına; “Kök Çebiç, Ak Bulçun” gibi at isimleri de atların vücutlarının herhangi bir organının renk özelliğine göre verilmektedir. “Çal Kuyruk, Aç Budan, Tay Burul, Kuru Çabdar, Targıl tas, Merdican, Aykaş, Ay Kulak, Çong-Baş, Maniker” gibi isimler atların vücut ve koşu özellikleriyle birlikte cinsleri dikkate alınarak verilmektedir. Bunların yanı sıra hem renk, hem de diğer yapı özellikleri dikkate alınarak verilen “Ala Baytal, Yorga Bos, Yağır Bos, Bos Çolok, Kök Çolok, Kula Bee, Kıl Ciren, Tor-Aygır, Too-Doru, Sagındık Sargıl” gibi isimler de destanda yer almaktadır. (YILDIZ 1995: 199)

Mamay Destanı'nda geçen atların donlarını (renklerini) da şöyle sıralanabilir:

Sarazban	:	Sarı at.
Ker şubar	:	Sırtında ve bacaklarında benekleri olan, ala at.
Ker-torı	:	Boz at.
Külegeş sarı at	:	İnsanı her zaman mutlu eden, güldüren sarı at.
Sarı at	:	Sarı at.
Tarland	:	Kır at.
Kara at	:	Siyah at.

Mamay Destanı'nda atla ilgili bazı koşum takımlarından da bahsedilmektedir. Bu takımları şöyle sıralamak mümkündür:

Kümsüli iyer	:	Gümüşlü eyer.
Kümsüli Yalav	:	Gümüşlü yular.
Yamşı	:	Kamçı.
Baslayık	:	Ata binen kişinin başına taktığı başlık.
Äzirli şekpen	:	Hazır kaban.
Etik	:	Ata binerken giyilen ayakkabı.
Kümsüli belbav	:	Gümüşlü kemer.
Şirgi	:	Tayın suratına giydirilen ve meme emmesine mani olan burunsallık.
Kamıt	:	Araba çektirilmek için atın boynuna takılan boyunluk.
Talika(Kodalak)	:	Gezip dolaşmak için atlara bağlanan araba.

At motifinin işlendiği Nogay kahramanlık destanlarından birisi de **Ädil Soltan** destanıdır. Ädil Soltan Destanı'nın teşekkül etmesinin sebebi destanın giriş bölümünde şöyle açıklanmaktadır:

Asırlar boyu Kırım Hanlığı Türk padişahlarına tâbi olmaktadır. Türk padişahları da Kırım'a her zaman kendilerine tâbi olan kişileri han yapmaktadırlar. Kırımlılara ve Kırım Nogaylarına han olarak tayin edilen kişi, her zaman Türklere karşı baş kaldırır. Bunun sebebi Kırım'da yaşamasıdır. O, Türklere karşı gelen yiğitleri Türk padişahlarının isteği ile yok etmektedir. Bir zamanlar, Kırım'da Ädil Soltan denilen cesaretli bir genç varmış. Onu öldürmek için Türk padişahı ve askerleri Kırım'daki Kızılbaş (Persiyaga) bölgesine savaşımaya gelirler. Ädil Soltan savaşta esir düşerek öldürülür. Onun her zamanki bu yiğitliği ile ilgili olarak Kırım Nogayları bu destanı söylerler.

Hızmatını bizlere kılıns diyip, ey dostlar, *Hizmetini bizlere kılıns
diyip, ey dostlar,*

Bu sıparış, namanı görsin-diyip, ey dostlar, *Bu gönderilen nâmeyi
görsün diyip, ey dostlar,*

Şährimizge azm edip gelsin-diyip, ey dostlar, *Şehrimize buyursun
gelsin diyip, ey dostlar,*

On bedev tilla eyerli on hacır gelmiş maña. *Altın eyerli on bedev at,
on katır gelmiş bana.*

“*Bidev at tabirine Mahtumkulu'nun şiirlerinden, Mehmet Emin'in seyahatnamesinden, Türkmenerlerin de halis kan, cins atlara bu isimi verdiklerini, Azerilerin halk edebiyatında bu kelimenin kullanıldığını Selman Mümtaz'ın şiirlerinden anlıyoruz.*” (BORATAV 1984: 66)

Ädil Soltan Destanı'nın da, destan kahramanı Ädil Soltan'ın bindiği diğer bir at cinsi ise Ak şal attır. Ak Şal at, beyaz, cins atlara verilen bir isimdir.

Ädilim mingen ak şal at *Ädilim'in bindiği ak şal at*

Kisi astında körindi. *Bir kişi altında göründü.*

At motifinin yoğun olarak işlendiği bir diğer Nogay kahramanlık destanı ise **Şora Bâtir** destanıdır. Şora Batır Destanı, Kırım Nogayları arasında yaşayan Şora adlı bir yiğidin Aktacıdın Ali Bey'le olan mücadelesini anlatır. Ana hatlarıyla destanın konusu şöyledir: Kırım Nogayları arasında yaşayan genç yiğit Şora'nın karager adında argımak atı vardı. Bu argımak atında Aktacıdın Ali Bey'in gözü vardı. Şora'nın evde olmadığı bir günde Aktacıdın Ali Bey gelip, Şora'nın babası ihtiyar Narik'ten atı alıp götürür. Şora evine döndüğünde ihtiyar Narik oğluna olan biteni anlatır. Daha sonra Şora Aktacıdın Ali Bey'e atını niçin aldığını sorar ve destan iki kahraman arasındaki mücadelelerle devam eder. Genel olarak baktığımızda bu destanda da at motifi vardır.

Şora Batır'ın atı destanda hem karager at hem de argımak atı olarak geçmektedir. Her iki isim de saf kan atlar için kullanılır ki; bu bölüm destanda şu şekilde geçmektedir:

Kırım Nogaylarında yaşagan Şora degen yas yigittin karager degen mak-talğan argımak atı boladı.(s.118) *Kırım Nogaylarında yaşayan, Şora denen yiğidin karager olmasıyla övülen argımak atı vardı.*

Destan'ın diğer bir bölümünde Şora Batır'ın babası ihtiyar Narik, atını kendisinden zorla alıp giden Aktacının Ali Bey'i şikâyet ederken, atının özelliklerini şöyle sıraladığı görülmektedir:

Dört tuyacağı tagalı,	<i>Dört toynağı sımsıkı,</i>
Kuyrığı-yalı kınalı,	<i>Kuyruğu kınalı,</i>
Bozdı berdim –almadı.	<i>Bozu verdim almadı.</i>
Erikkende dabır buzagan,	<i>Canı sıkıldığında gürültü çıkaran</i>
Şapkanda maytak ozagan,	<i>Hızlı koştuğunda kurnazca öne geçen,</i>
Bar öneri miñ yılığa bitkisiz,	<i>Bütüin hüneri bin yılığa olmayan,</i>
Kulağına kamıs boylap yetkisiz,	<i>Kulağına kamçı boyu yetmeyen,</i>
Tuyacağına şoyın nallar tütkisiz,	<i>Toynağını demir nallar tutmayan,</i>
Karager seniñ atındı,	<i>Karager senin atındı.</i>
Tartıp alıp ketti biy.	<i>Zorla alıp gitti bey.</i>

Bu mısralardan da anlaşıldığı üzere, birçok destanda tespit edilen ata ait hususiyetler burada da dikkati çekmektedir. Destanda Şora Batır, rüyasında Kazan'a gittiğini görür. Ancak gerçek hayatında annesi, babası ve Hanımı ile vedalaşıp Kazan'a gider. Kazan'da Han'ın sarayına gelir ve orada ihtiyar Sali'yle tanışıp, onun evinde kalmaya başlar. Burada tam dokuz yıl yaşar. Kırım'da kalan babası İhtiyar Narik'i Kırım Han'ı cezalandırır, ona dilencilik yaptırır. İhtiyar Narik dilenip, birçok ili gezerek Kazan'a gelir ve oğlu Şora Batır'ı bulur. Şora babasını razı eder ve geri gönderir. Sonra Kazan'ın üstüne düşman gelir. Bu savaşta Şora Batır cesurca savaşır, karager atı ile İdil suyuna batıp ölür.

Bu bölümde dikkat çeken en önemli husus, destan kahramanı Şora Batır'ın atı ile birlikte İdil nehrinde batarak ölmesidir. Türk destanlarında görülen at motifleri içerisinde kahramanın atı ile aynı gün doğmasına paralel olarak, aynı gün ölmesi de söz konusudur.

Buna benzer şekilde, kahramanın atı ile birlikte ölmesi motifinin bir örneğini de Altın Arığ Destanı'nda görülmektedir. Altın Arığ Destanı'nda kahraman atıyla hep aynı kaderi paylaşır. Dünyaya gelişleri, ölümleri ve ad almaları hep aynı günde olur. Kahraman kendisini tanıtırken, adı ve unvanıyla birlikte atının adını da anar. Altın Arığ Destanı'nda, Altın Arığ, büyük alp olduğu için, sıradan insanlar ve diğer alplardan farklı özelliklere sahiptir. Meselâ onun ruhu, bedeninde değil insanların ve yırtıcı kuşların bile ulaşamayacağı iki başlı guguk kuşundandır. Kötü niyetli Pora Ninci, bu sırrı öğrenip, guguk kuşunun bir başını koparıncı, Altın Arığ'ın atı, Ak Boz, can verir; diğer başını koparıncı ise Altın Arığ ölür.

Buna ek olarak “*Altın Arığ ve Manas Destanları’nda kahramanlar, atlarıyla gömülmüştür.*” (ÖZKAN 1995: 148)

Nogay Türkleri’ne ait *Aysıl’ın Oğlu Amet Bâtır* destanında da destan kahramanı Amet tıpkı Şora Batır Destanı’nda olduğu gibi Yuyrik adlı atıyla beraber yüksek bir kayadan atlayarak ölürlür.

Nogay kahramanlık destanları içerisinde yer alan *Aysıldın Ulu Amet Bâtır* adlı destan da at motifinin işlendiği diğer bir önemli destandır. Bu destanın konusu genel olarak şöyledir: Aysıl isimli bir yiğit Yanıbek Han’ın sarayında yaşayan bir kahramandır. Aysıl, Han ile anlaşamaz, eşini ve Amet adlı oğlunu da alarak Han’ın yanından ayrılır. Ormanda yaşamaya başlar. Aysıl daha sonra tekrar evine döner. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Aysıl’ın oğlu Amet de eve döner. O sıralarda Kalmuk Han’ı, Yanıbek Hanla savaşmaya gelir. Aysıl savaşa kendisinin yerine oğlu Amet’i katar. Amet savaşta adamlarının çoğunu kaybeden; yenik hâldeki Han’ın kaçmasına yardım eder. Han da Amet’in bu iyiliği karşısında kızı Şaarbek’i ona vereceğine dair söz verir. Ancak Yanıbek Han bu sözünde durmaz, kızını kendisini misafir eden ve çok iyi bir şekilde ağırlayan, Bugalı Bey’in oğlu Temir’e vermeye karar verir. Amet savaştan sonra memleketine döndüğünde Han’ın sözünden döndüğünü öğrenir.

Amet, Han’ın yanına gider. Artık iki damat adayı vardır. Bu iki adaydan birisini seçmek için satranç oynatılır. Oyunu Amet kazanır. Han kızını yine vermek istemeyince Amet’te Şaarbek’i kaçıır. Amet ve Şaarbek hayatının daha sonraki bölümlerini mutlu bir şekilde sürdürmeye devam ederler. Etrafında hanların ve mirzaların zulümlerinden kaçanlar toplanmaya başlarlar. Amet hakkında, han ile işbirliği yapıyor diye şüphelenmeye başlarlar. Bunu duyan Amet, Şaarbek’i de atına bindirerek bir kayadan atlar. Üçü beraber ölüme gider.

Bu destanda at her zaman kahramanın yardımcısı durumundadır. Amet’in atının adı Yuyrik’tir. Yuyrik adı, çok hızlı koşan, yarış yapabilen saf kan atlara verilir. Destanda da Amet atı ile birlikte Han’ın yaptırdığı yarışmalara katılır ve birinci gelir. Kalmuk Han’ı ile yapılan savaşta atını Yanıbek Han’a vererek kaçmasını sağlar. Amet’in atı destanda argımak atına benzetilmektedir. Ayrıca, Amet atına verdiği değeri onun ayaklarına kalın ipek bağlayarak gösterir.

Argımarktay ayvannıñ,   *Argımak gibi hayvanının,*
Ayagın şiy yibek pen tıadı.   *Ayağını kalın ipek ile bağladı.*

Amet savaşta kahramanlıklar göstermesine, oyunda kendisi yenmesine rağmen Şaarbek kendisine verilmeyince; onu kaçırmaya karar verir ve giderken de atına şöyle seslenir:

Betegeli biynar tös, *Geniş yeveli göğüs,*
Bek yuvırşı, yuyrigim, *Çok iyi koşan, yuyrigim,*
Saray aldı tar sokak, *Sarayın önü dar sokak,*
Yan alıp yan, yan bermege barabız, *Can alıp can vermeye varıyoruz,*
Aşuvlañdı kül yuziñnen şıgarıp, *Sinirini gül yüziünden saklayıp,*
Ayagını saylap başşı, yuyrigim. *Ayağını dikkatli bas yuyrigim.*

Bu mısralardan da anlaşıldığı üzere Amet atı ile çok iyi anlaşmakta ve her zaman olduğu gibi atı en zor anlarda onun en büyük yardımcısı olmaktadır.

Destanın diğer bölümlerinde Amet Şaarbek ile dağlarda yaşamaya başlar. Han Amet'i yakalatıp öldürmek için gece gündüz düşünmektedir. Bu nedenle Alav adlı kahramanı onları yakalayıp öldürmeleri için arkalarından gönderir. Ancak, Alav kahraman da Amet'i ikna edemez ve onu kimsenin yenemeyeceğini anlar. Bir müddet sonra, başka bir ihtiyar, Handan aldığı atlı askerlerle, Amet'i yakalamaya gider. İhtiyar, askerini pusuya yatırır, kendisi de Amet'e seslenir. Amet çıkınca, arkadaşları kuşkulandır ve onun Hanla işbirliği yaptığını düşünürler. Amet onlara, Hanla işbirliği yapmadığını, ispat etmek için, Yuyrik atına binip, Şaarbek'i de yanına alarak kayadan atlayıp ölürler.

Ölmeden önce Amet, çok sevdiği atına bakarak şöyle söyler:

Askar askar, askar tav, *Büyük büyük, büyük dağ,*
Sensiñ benim biyigim, *Sensin benim büyüğüm,*
Asılım kara kişi ulınnan *Asım kara kişioğlundan*
Atımdı sen şıgardıñ yuyrigim. *Adımı sen çıkardın yuyrigim.*
Asuvlı kazan, yaguvlı ot, *Asılı kazan, yakılmış ateş,*
As keltirgen yuyrigim, *Aş getiren Yuyrigim,*
Şagıl-tagıl tavlardan *Engabeli dağlardan*
Şakal ötpes yollardan, *Çakal geçmeyen yollardan,*
Kamalagan katı duşpan yavlardan, *Etrafımı saran sert düşmanlardan,*
Yan kutkargan yuyrigim, *Cankurtaran Yuyrigim,*
Bu dünyadı koymay endi ne bolmas, *Bu dünyayı bırakmaktan başka işim olmaz*
Men dünyadı koyganda, *Ben dünyayı bıraktığımda,*
Kuyrığıñ, yalıñ kınalap, *Kuyruğunu yalın kınalayıp,*
qSende kalma yuyrigim. *Sende kalma Yuyrigim.*

Bu bölümde dikkat çeken en önemli husus yukarıda belirtilen ve Türk boylarına ait bazı destanlarda da görülen, kahramanın atı ile birlikte ölmesi motifidir. Nogay Türklerine ait diğer bir destan olan Şora Batır Destanı'nda da benzer motif yer almaktadır.

Yukarıdaki mısralardan da anlaşıldığı üzere, destan kahramanı Amet, âdeta atıyla konuşarak, kendisi öldükten sonra, onun bu dünyada yaşamasının bir anlamı olmadığını belirtmiştir. Kahraman Amet için atı yüce dağlar kadar heybetlidir. Onu Amet adlı bir kahraman yapan atıdır. Gerekirse atı onun için yemek getirir, çakal geçmeyen yollardan, ıssız dağlardan, düşman saldırısından onu korur.

Buna benzer bir şekilde, Altay destanlarında da kahramanların en yakın dostları atlarıdır. *Destanlarda atı olmayan yiğit düşünülemez. İdealize edilmiş her tip mutlaka, “Bar- çookır atka mingen Baybarak”, “ Ak-bora atka mingen Alp-Manaş” “Ak-buurul atka mingen Ak-Kaan”, “ Ak-çabdar atka mingen Ak-Köbön” “Bay- çookır atka mingen Altay-Buuçay” vb. ifadeler kullanılarak atıyla birlikte anılır. Yiğitler tanıtılırken atıyla birlikte tanıtılır. Kahramanlar, atların sırtındayken ne düşmanlardan ne canavarlardan ne de “eeler”den korkarlar. Bazı destanlarda atlar “ erjine” (gelecektek haber veren, kutsal) olarak gösterilir. Alp Manaş’ın atı “ak-boro” da böyle “erjine” atlardandır. (ERGUN 1997: 53)*

Nogay destanları içerisinde at motifinin işlendiği destanlardan birisi de aşk konulu destanlar içerisinde sınıflandırdığımız **Karaydar Man Kızılgül** destanıdır. Genel olarak baktığımızda bu destanın konusu şöyledir: Karaydar ile Kızılgül birbirini seven iki âşıktır. Aynı zamanda Karaydar elinde kopuzu, altında Al Yiyren (Kırmızı Ceylan) adlı atı ile memleket memleket dolaşan bir âşıktır. Günlerden bir gün Karaydar yine Al Yiyren ile gurbete gider. Uzun süre Kırım’da kalır. Atı, Al Yiyren ile orada çeşitli yarışlara katılır. Ancak, kendisinden haber alınmaz. Sevgilisi Kızılgül ise onun yolunu gözlemektedir. Karaydar dönmeyince Kızılgül’ü başka biriyle evlendirmek isterler. Sonunda Karaydar Kızılgül’ün düğünün olduğu gün köyüne döner. Başından geçenleri Kızılgül’e anlatır.

Bu destanda, at motifi olarak sadece bir attan bahsedilmektedir. O da destan kahramanı Karaydar’ın atı Al Yiyren’dir. Karaydar memleket memleket dolaştığı için Al Yiyren adındaki atını her zaman kendisine yoldaş ve koruyucu olarak görmektedir.

Günlerden bir gün Al Yiyren ile Kırım’a giden Karaydar, Kırım Hanı’nın güreş müsabakalarının ve çeşitli yarışmaların yapıldığı düğününe katılır. At yarışına Karaydar da katılır. Al Yiyren bu yarışta kazanır ve Karaydar ödül alır. Al Yiyren’de Kırımlıların gözü kalır. Han’ın oğlu Karaydar’a elçi gönderir ve Karaydar’dan atı ona satmasını ister. Karaydar ikna olmaz. Han’ın oğlu buna çok sinirlenir ve atı ondan zorla almak ister. İki üç gün dinlendikten sonra Karaydar atı Al Yiyren ile Kırım’dan ayrılmak üzere yola çıkar. Bunu duyan Han’ın oğlu adamlarını Karaydar’ın peşinden yollayarak onu yakalattır. Han’ın oğlu Karaydar’a bizim nezaketimizi anlamadın. Artık istesen de istemesen de Al Yiyren’i bize satacaksın der. Buna karşı çıkan Karaydar orada kopuzuyla şöyle söyler:

Asılı ayvan bolsa da
Yetpes buga uşkan kus,
Er miratka yetkergeñ
Al Yiyrenge köñlim hoş,
Yuz mın altın bersende
Kene bermen saga dos,
Uşkan kustay Al Yiyren,
Yurisi artık zıyada,
Eş te korkpan dünyada,
Yalgız tursem kayda da,
Minsem ayvan düldili.
Bolmas eş bu dünyada,
Kırkısladım yapanda,
Al Yiyrennin ayınnan,
Asıradım, sakladım
Asıl ettim tayınnan,
Esir aldım bargıga,
Kırım hannın toyınnan,
Savkat bolsın şirin yan
Al Yiyrennin basınnan,
Kızday ayvan kılıkılı,
Toksın öner üyrendi,
Bersen savlay Kırımıdı,
Kene bermen yiyrendi.

*Asil hayvan olsa da,
Yetişemez uçan kuş buna,
Her murada kavuşturan
Al Yiyren'e gönliim hoş,
Yüz bin altın versen de
Yine sana vermeyeceğim dost!
Uçan kuş gibi Al Yiyren,
Yürümesi bile ayrıcalık gösterir,
Hiç de korkmam dünyada,
Nerede yalnız yürüsem de,
Binsem düldül hayvanına,
Olmaz hiç bu dünyada,
Hiç kimsenin olmadığı bozkırlarda,
Al Yiyren'i küçüklüğünden beri
Besledim, büyüttüm, korudum,
Taylığından beri onu asil ettim,
Bütün ödülleri topladım,
Kırım Han'ı'nın düğününden,
Uzak olsun şirin can,
Al Yiyrenin başından,
Kız gibi güzel hayvan,
Doksan çeşit hüner öğrendi,
Bütün Kırım'ı versen de,
Yine vermem Yiyreni.*

Bu mısralardan da anlaşıldığı üzere destan kahramanı Karaydar için Al Yiyren çok büyük bir önem taşımaktadır. Han'ın oğlu ve adamları Karaydar'ın söylediği türküyü dinledikten sonra âdeta kendilerinden geçerler. Karaydar fırsatını bulunca Al Yiyren'e binerek kaçır. Çok hızlı koşan Al Yiyren, arkasından kovalayanlara yakalanmasa da çok fazla yorulur ve sürünerek yere yığılır, ölüür. Karaydar bu duruma çok üzülür ve çaresiz kalır. Tekrar geri döner.

Buradaki en önemli husus, birçok olağanüstü özelliğe sahip olan Al Yiyren'in, fazla sıkıştırılmaya dayanamayarak ölmesidir. Karaydar, uzun yıllar sonra sevgilisi Kızılgül'ün düğünün olduğu bir günde köyüne döner. Burada Kızılgül ile konuşur ve canından çok sevdiği atı Al Yiyren'in ölümünü de Kızılgül'e anlatır.

Ayrıca, destanda yer alan; Al Yiyren'in doksan çeşit hüner öğrenmesi, kız gibi güzel olması, ayağının altı karış bir süyüm olması, kuyruğunun kız saçığı gibi güzel olması dikkat çekici önemli fiziki hususiyetlerdir.

Genel olarak, Nogay Türklerine ait destanlara dikkate alındığında, hemen hemen bütün destanlarda at motifinin yaygın olarak yer aldığı görülmektedir. Bu durum bize Nogay Türklerinin hayatında atın ne kadar önemli olduğunu açık olarak göstermektedir. Diğer taraftan dünyada yaşayan diğer Türk topluluklarının da hayatlarında atın mühim bir yerinin olduğu yapılan diğer birçok çalışmayla görülmektedir. Bu durum, atın Türk kültür hayatında vazgeçilmez bir yerinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- BORATAV, Pertev Naili; *Köroğlu Destanı*, Adam Yay., İstanbul 1984.
- ÇINAR, Ali Abbas; *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara, 1993.
- DİLEK, İbrahim; Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N. U. Ulageşev, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ş.5, Bahar 1998.
- ELÇİN, Şükrü; “Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar”, *Türk Kültürü*, Yıl: 16, S.182, Aralık, 1982.
- ELÇİN, Şükrü; *Halk Edebiyatı Araştırmalar*, “Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler”, Ankara 1977.
- ERGİN, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı I* TDK Yay., Ankara 1994.
- ERGUN, Metin - İBRAHİMOV Gaynislam; *Başkurt Halk Destanları*, Ankara 2000.
- ERGUN, Metin; *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Konya 1997.
- İNAN, Abdülkadir; Altay Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama, *Makaleler ve İncelemeler 2*, Ankara 1998.
- ÖZGÜR, Can; Altay Destanı Maaday Kara'da Atlar, *Türk Kültürü Dergisi*, Yıl XXXIX, Kasım 2001, S. 463.
- ÖZKAN, Fatma; *Altın Arıç*, Bilig Yay. Ankara 1997.
- ÖZKAN, İsa; “Manas ve Altın Arıç Destanı'ndaki Motifler”, *Manas 1000 Bişkek Bildirileri*, Ağustos 1995.
- ÖZKAN, İsa; *Abdurrahman Han Destanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1984.
- ÖZKAN, İsa; Köroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili, *Türk Dili Dergisi*, S.549, Eylül 1997.
- ÖZKAN, İsa; *Yusuf Bey-Ahmet Bey <Bozoğlan> Destanı*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1989.
- SİKALİYEV, Aşim; *Nogaydın Kırk Bätiri 'Edige'*, Mahaçkala 1991.
- YILDIZ, Naciye; *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK Yay., Ankara 1995.